

บทนำ

1. เนื้อหาของเรื่องที่เคยมีผู้ทำการวิจัยมาก่อน

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540) ได้วิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้านสู่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย พบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นในสังคมไทยมีพัฒนาการในหลายลักษณะ ดังนี้

1. พัฒนาการของภูมิปัญญาและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านทุกภูมิภาค เป็นผลพวงของการเรียนรู้เกี่ยวกับสรรพสิ่งแห่งธรรมชาติแวดล้อมแล้วปรับตัวสร้างสรรค์ขึ้นเป็นวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับวิถีการดำรงชีพในสภาพแวดล้อมนั้นๆ และมีความผูกพันแน่นแฟ้นอยู่กับศรัทธาความเชื่อพระพุทธศาสนารวมถึงระบบการพึ่งพาอาศัยกัน

2. ภูมิปัญญาใหม่ๆ ที่รับเข้ามาจากภายนอกมิได้เข้ามาทดแทนภูมิปัญญาดั้งเดิมหรือภูมิปัญญาที่พัฒนาไว้เดิมทั้งหมดในสังคมไทยระดับชาวบ้าน แต่ในหลายกรณีภูมิปัญญาดั้งเดิมอาจจะถูกทดสอบ เลือกเฟ้น และดัดแปลงให้สามารถใช้แก้ปัญหาหรือตอบสนองความต้องการในการปรับตัวตามบริบททางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป และทำหน้าที่เป็นฐานรองรับภูมิปัญญาใหม่ๆ ที่เข้ามาผสมผสานต่อเนื่องไป ซึ่งเห็นได้ในเรื่องอาหารการกิน การรักษาพยาบาล การใช้สมุนไพร ตลอดจนเรื่องพิธีกรรม ความเชื่อที่นำมาใช้เพื่อรักษาคุณภาพในระบบความสัมพันธ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะเห็นได้จากความรู้ความสามารถในการปรับตัวโดยการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมในบริบทใหม่ในการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจและสังคมที่เผชิญอยู่ เช่น การจัดการกองทุนชุมชนที่เติบโตจนเป็นสวัสดิการชุมชนของคนภาคใต้ การบวชป่า บวชต้นไม้ การสืบชะตาแม่น้ำของคนในภาคเหนือ การแก้ปัญหาเรื่องน้ำของชาวอีสาน และการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนภาคกลางที่ถูกสังคมเมืองและการขยายตัวของอุตสาหกรรมลุ่ม เป็นต้น

3. การปรับตัวของสังคมไทยไม่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างสิ้นเชิงแบบซุดรากลอนโค่น แต่เป็นการปรับเปลี่ยนที่ยืดรากฐานภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีพลวัตในตัวของมันเองอยู่แล้ว ทั้งโดยจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก เห็นได้จากการปรับระบบความสัมพันธ์ที่ยังคงให้ความสำคัญกับเครือญาติและชุมชนของคนอีสาน ระบบอุปถัมภ์ในรูปแบบต่างๆ ที่ยังดำรงอยู่ในทุกภูมิภาค การจัดช่วงชั้นทางสังคมในแนวตั้งของสังคมภาคกลางและเมืองหลวง และการปรับระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการถ่วงดุลระหว่าง "อำนาจ" กับ "อิทธิพล" ในภาคกลาง

4. ภูมิปัญญาของคนไทยมีความหลากหลายตามสภาพแวดล้อมธรรมชาติและลักษณะสังคมที่แตกต่างกันระหว่างท้องถิ่นที่เป็นภูมิสำเนาของกลุ่มชนหลายพันธุ์ หลายภาษา หลายความเชื่อ ซึ่งความหลากหลายของภูมิปัญญาดังกล่าวมิใช่ความแตกต่างที่นำไปสู่การไร้

พลัง แต่กลับเป็นความรุ่มรวยมั่งคั่งทางปัญญาที่เป็นพลังสำคัญในการพัฒนาถ้าเราสามารถเข้าถึงความหมายและคุณค่าแห่งภูมิปัญญาที่หลากหลายนั้นๆ ได้อย่างแท้จริง

5. การสร้างสรรค์ภูมิปัญญาในระดับพื้นบ้านเป็นการสะสมความรู้และ

ประสบการณ์อันยาวนานโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ลักษณะต่างๆ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติของมนุษย์ในการปรับตัวเข้ากับทั้งธรรมชาติและสังคมมนุษย์ด้วยกัน กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติเป็นศักยภาพอันยิ่งใหญ่ที่ในปัจจุบันเราให้ความสำคัญน้อยเกินไป เพราะให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ในรูปของสถาบันการศึกษาทั้งด้านวิธีการ เนื้อหา และระบบปฏิสัมพันธ์แต่จากการศึกษาได้พบว่า กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติจะกลับมามีความสำคัญอย่างสูงในการปรับประยุกต์ให้เข้ากับเครือข่ายการเรียนรู้สมัยใหม่ในสังคมข้อมูลข่าวสาร ซึ่งเป็นการประสานกันระหว่างการเรียนรู้ในโลกที่จริง : Virtual Reality และโลกกายภาพที่มนุษย์เรารู้จักมักคุ้นกันมาแต่เดิม ส่วนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องด้านการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการป่าชุมชนได้แก่

งานวิจัยของ โสภิตา ยงยอด (2546) ศึกษาเรื่องการศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านอีสานในการอนุรักษ์ป่าดงพญาไฟ : ชุมชนบ้านคอนสาร-สารพัฒนา ตำบลวังแสง อำเภอแกดำ จังหวัดมหาสารคาม พบว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าดงพญาไฟเป็นศักยภาพของชาวบ้านในการดูแลและพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง โดยการใช้ระบบความเชื่อ ความศรัทธาที่มีต่อผีปู่ตาผู้มีพลังอำนาจในการบันดาลให้เกิดความสุข ความทุกข์ปกป้องภัยอันตรายจากสิ่งร้ายทั้งปวง ความเชื่อเป็นพื้นฐานของอำนาจในการกำหนดกฎเกณฑ์ และข้อห้ามต่างๆ ที่กำหนดความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อม ความเชื่อและพิธีกรรมยังเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร ความอุดมสมบูรณ์ของดิน และน้ำ ผลผลิต ชาวบ้านคอนสาร-สารพัฒนาได้นำเอาความเชื่อผีปู่ตา และพิธีกรรมการเลี้ยงผีปู่ตามาเป็นสื่อในการปลูกจิตสำนึกในการรักษาป่า และทำความเข้าใจกับลูกบ้านให้มองเห็นความสำคัญของป่าดงพญาไฟและทรัพยากร จึงสืบทอดความเชื่อ และรักษาพิธีกรรมนี้ไว้ โดยต่อยอดความผูกพันทางจิตวิญญาณระหว่างคนและชุมชนกับธรรมชาติ จนกระทั่งชาวบ้านมีความเข้าใจ และเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่า และยังคงรักษาจารีตประเพณี ความเชื่อ และพิธีกรรมเกี่ยวกับผีปู่ตาและป่าดงพญาไฟ สอดคล้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าดงพญาไฟไว้เป็นสมบัติของท้องถิ่น

งานวิจัยของเรไร ไพรวรรณ (2548) ได้วิจัยเรื่อง การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านกรณีศึกษาชุมชนในเขตธนบุรี พบว่า มีองค์ประกอบหลักในการถ่ายทอดภูมิปัญญา 5 องค์ประกอบ คือ วิธีการถ่ายทอด ผู้รับการถ่ายทอด เนื้อหา เวลา และการประเมินผล แนวคิดเกี่ยวกับการถ่ายทอดภูมิปัญญา พบว่า ผู้ทรงภูมิปัญญา ผู้รับการถ่ายทอดและผู้ให้บริการหรือผู้เกี่ยวข้องเห็นด้วยกับการจัดการศึกษาที่มุ่งเน้นการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นแหล่งการเรียนรู้ ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และเห็นว่าควรมี

การอนุรักษ์ และส่งเสริมให้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของ
ไทยต่อไป และควรให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรด้วย

การวิจัยของปราชญ์ โสริตทิ (2549) ได้วิจัยเรื่อง เห็ดธรรมชาติป่าชุมชนโคกใหญ่กับ
วิถีชีวิตของชาวอำเภอบึงสามพัน จังหวัดมหาสารคาม ผลการวิจัยพบว่า ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง
กับเห็ดธรรมชาติในป่าชุมชนโคกใหญ่ อำเภอบึงสามพัน มีหลายประเภทด้วยกัน เช่น แหล่งที่เกิด
ของเห็ดในป่าชุมชนโคกใหญ่ เป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ เห็ดตะบ่อ เกิดใต้ผิวดิน เช่น เห็ด
เผาะหนัง เห็ดเผาะฝ้าย เห็ดตาโล่ เกิดในบริเวณจอมปลวก เช่น เห็นปลวกชนิดต่างๆ เกิดกับ
ตอไม้หรือขอนไม้ เช่น เห็ดขอนม่วง เห็ดกระด้าง เห็ดเพ็ก เห็ดไผ่ เกิดบนพื้นดินใต้ต้นไม้ในป่า
ชุมชนโคกใหญ่ เช่น เห็ดละโงก เห็ดโค เห็ดแดง เห็นหน้าแห้ง เห็ดผึ้ง เป็นต้น ชาวบ้านสังเกต
สัญญาณธรรมชาติที่บอกให้รู้ว่าเห็ดจะเกิด พบว่ามีหลายลักษณะ อาทิ ท้องฟ้ามีเมฆกระจาย
อากาศร้อนอบอ้าวหลังฝนตก 3-4 วัน มีเหมือชิมจูก เป็นต้น นอกจากนั้น การอนุรักษ์เห็ดและ
แหล่งที่เกิดเห็ดเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านในเขตป่าชุมชนโคกใหญ่มีการถ่ายทอดเพื่อปลูกฝังให้คน
รุ่นใหม่รู้สึกรักและหวงแหนป่าและเห็ดป่า โดยไม่เก็บเห็ดดอกเล็กๆ เมื่อเก็บเห็ดแล้วจะกลบดิน
และใบไม้เข้าที่เดิม เศษของเห็ดที่เหลือจะไม่ทิ้งแต่ให้นำกลับไปทิ้งที่ป่าที่เกิดเห็ด ไม่เก็บเห็ด
เผาะหรือเห็ดที่แก่จัด ปล่อยให้โตเพื่อขยายพันธุ์ต่อไป ชาวบ้านมีกุศโลบายในการรักษาป่าเห็ด
เช่น พิธีบวชต้นไม้ ทอดผ้าป่าต้นไม้ สืบชะตาป่า ความสัมพันธ์ของเห็ดธรรมชาติป่าชุมชนโคก
ใหญ่กับวิถีชีวิตของชาวอำเภอบึงสามพัน จังหวัดมหาสารคาม มีการวางแผนในการหาเห็ดและ
การเก็บเห็ดเป็นขั้นตอน ได้แก่ การเตรียมความพร้อมในการหาเห็ด โดยให้สมาชิกในครัวเรือน
คนหนึ่งหรือหลายคนเป็นผู้ไปเก็บส่วนมากเป็นผู้หญิงและเด็กซึ่งมักชักชวนเพื่อนบ้านไปกันเป็น
กลุ่มตามนัดหมาย พร้อมอุปกรณ์ ช่วงเวลาในการเก็บแบ่งเป็น 3 ช่วง คือ เช้ามืด กลางวัน และ
กลางคืน การปรุงอาหารจากเห็ดพบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมปรุงด้วยวิธีแกง อ่อม เอาะ หมก
หนึ่ง อย่าง ซุบ ปน และก้อย โดยเรียงลำดับตามความนิยมสูงสุดจนถึงระดับสุดท้าย วัฒนธรรมการ
บริโภคเห็ด แสดงให้เห็นถึง ภูมิปัญญาด้านคุณค่าทางโภชนาการและยาสมุนไพรหลายประการ
นอกจากนั้นชาวบ้านยังนำเห็ดที่เหลือจากการบริโภคไปจำหน่ายที่ตลาด ซึ่งตลาดเห็ดมีอยู่ 2
ลักษณะ คือ ตลาดในหมู่บ้าน และตลาดนอกปากทาง โดยตลาดในหมู่บ้านจะรับซื้อจากชาวบ้าน
เพื่อนำไปขายต่อที่ตลาดนอกปากทาง

งานวิจัยของอิสรภาพ มาเรือน (2550) ได้ศึกษา เรื่อง ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์
ทรัพยากรป่าและน้ำ ตำบลไหล่นาน อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ ผลการศึกษา พบว่า พัฒนาการ
ของกระบวนการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำ เริ่มจากการประสบปัญหาหรือวิกฤติที่ส่งผล
กระทบต่อคุณภาพของทรัพยากรป่าและน้ำในพื้นที่ซึ่งปัญหาเหล่านี้มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของ
ชุมชนในด้านต่างๆ ชุมชนจึงได้รวมตัวกันหาทางแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ
ภาคเอกชนและองค์กรพัฒนาเอกชน จนนำไปสู่การพัฒนาในรูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชนและการ
อนุรักษ์แม่น้ำ ผ่านพิธีกรรมการบวชป่าชุมชนการสืบชะตาแม่น้ำและการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ

(วังปลา) ซึ่งเป็นกิจกรรมหลักที่มีรูปธรรมในทางปฏิบัติที่ชัดเจนและสอดคล้องกับวิถีชุมชน ปัจจัยที่มีผลต่อการนำภูมิปัญญามาใช้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำ ประกอบด้วย ปัจจัยภายใน ได้แก่ ความรัก ความหวงแหนในทรัพยากรป่าและน้ำของชุมชน ความเข้มแข็ง อำนาจบารมี ความเชื่อถือศรัทธาและความมีวิสัยทัศน์ของผู้นำชุมชน ที่มีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำ การสร้างให้การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำ เป็นนโยบายสาธารณะหรือพันธะสัญญาของชุมชน และการเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำในทุกขั้นตอน ส่วนปัจจัยภายนอก ได้แก่ การได้รับการสนับสนุนจากองค์กรต่างๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนและองค์กรพัฒนาเอกชน ที่ให้การสนับสนุนองค์ความรู้ วิธีการบริหารจัดการ และให้การสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินงาน ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นำมาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำของชุมชนมีหลายประการด้วยกัน ได้แก่ ภูมิปัญญาที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์โดยผ่านกระบวนการดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม ซึ่งประกอบด้วยภูมิปัญญาในการใช้อำนาจ ผ่านการบังคับใช้กฎ ระเบียบหรือมาตรการทางสังคม ลงโทษผู้ล่วงละเมิดหรือบุกรุกทำลายทรัพยากรป่าและน้ำ ภูมิปัญญาในการมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันผ่านกระบวนการศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชน ภูมิปัญญาที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ผ่านกระบวนการผลิตและระบบนิเวศ โดยมนุษย์พึ่งพาปัจจัย 4 จากธรรมชาติและธรรมชาติพึ่งพามนุษย์ในการบริหารจัดการ เพื่อช่วยรักษาสมดุลของระบบนิเวศ และภูมิปัญญาที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นการประยุกต์ใช้อำนาจเหนือธรรมชาติมาเป็นเครื่องมือในการควบคุมกำกับพฤติกรรมของมนุษย์ ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าและน้ำ โดยผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรม พิธีกรรมและความเชื่อทางศาสนา ได้แก่ พิธีกรรมการบวชป่าชุมชน พิธีกรรมการสืบชะตาแม่น้ำ และการสร้างศาลพระภูมิเจ้าที่เพื่อคุ้มครองทรัพยากรป่าและน้ำของชุมชน

งานวิจัยของทัชชวัฒน์ เหล่าสุวรรณ (2551) ได้ทำการศึกษาเรื่องภูมิปัญญานุรณการในการจัดการป่าชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน : กรณีศึกษาป่าชุมชนโคกหินลาด อำเภอเมืองจังหวัดมหาสารคาม โดยพบว่าองค์ความรู้ท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ชุมชนและองค์กรชุมชนอนุรักษ์ป่านำมาใช้ในการจัดการป่าชุมชนโคกหินลาดนั้น ประกอบด้วย 1) องค์ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่า ดิน และน้ำที่มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน 2) องค์ความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่า และการคำนึงถึงขีดจำกัดในการใช้ประโยชน์จากป่า 3) องค์ความรู้ในการปลูกป่า 4) องค์ความรู้ในการจัดระบบพื้นที่เพื่อจัดตั้งชุมชน ซึ่งองค์ความรู้เหล่านี้ได้มีการสั่งสมสืบทอดกันมาจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง และองค์ความรู้เหล่านี้มีลักษณะสำคัญ คือ 1) เป็นความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นจากระบบคิด ความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนจนกลายเป็นจารีต ประเพณีของชุมชนในการอนุรักษ์ป่า ผ่างด้วยความเชื่อทางศาสนา 2) เป็นความรู้ที่คำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนร่วมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน 3) เป็นความรู้ที่มุ่งเน้นการรักษาระบบนิเวศอย่างสมดุล และ

4) เป็นความรู้ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ส่วนรูปแบบของการบูรณาการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ากับความรู้สมัยใหม่ในการจัดการป่าชุมชนโคกหินลาด พบว่า มี 2 รูปแบบ คือ รูปแบบการบูรณาการผ่านกิจกรรมที่จัดทำขึ้นอย่างต่อเนื่อง และรูปแบบการบูรณาการผ่านการจัดตั้งองค์กรอนุรักษ์ป่าที่เป็นระบบ เน้นการมีส่วนร่วมเป็นสำคัญ ซึ่งรูปแบบทั้งสองดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขจำเป็นทั้งในระดับโครงสร้างและระดับและระดับบริบทพื้นที่ โดยเงื่อนไขระดับโครงสร้างที่นำไปสู่การบูรณาการภูมิปัญญา ประกอบด้วย

- 1) ความล้มเหลวในการจัดการป่าของรัฐ ที่มุ่งเน้นความรู้วิทยาศาสตร์ป่าไม้เพียงอย่างเดียว ทำให้พื้นที่ป่าลดลง และคนในชุมชนท้องถิ่นได้รับผลกระทบจากการใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพ
- 2) การยอมรับสิทธิชุมชนในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ที่เริ่มมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 และ
- 3) นโยบายกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น ทำให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีบทบาทหน้าที่ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกับชุมชนท้องถิ่น ส่วนเงื่อนไขระดับบริบทพื้นที่ ประกอบด้วย
 - 1) สถานการณ์ชุมชนจากความขัดแย้งกลายเป็นความร่วมมือ และ
 - 2) ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน จึงได้ให้ความสำคัญกับความรู้อท้องถิ่นควบคู่กับความรู้สมัยใหม่

ส่วนงานวิจัยที่มีการศึกษาด้านการจัดการป่าชุมชนโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม มีผู้ได้ทำการวิจัย ดังนี้

งานวิจัยของประสิทธิ์ ด้านกุลประเสริฐ (2551) ได้ศึกษาปัจจัยที่มีความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนป่าโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม ผลการศึกษาพบว่า ประชาชนเห็นว่าชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการป่าโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง และประชาชนที่มีเพศ อายุ และการเข้าเป็นสมาชิกในกลุ่มหมู่บ้านต่างกัน มีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ส่วนระดับการศึกษาไม่แตกต่างกัน

งานวิจัยของทวีชัย ไจพร (2552) ได้ทำการศึกษากาการจัดการป่าชุมชนโดยชุมชน : กรณีศึกษาป่าชุมชนดงบก บ้านโนนหนองสิม ตำบลเขิน อำเภอน้ำเกลี้ยง จังหวัดศรีสะเกษ ผลการศึกษาพบว่า

1. ด้านความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่า พบว่า ชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากป่า 3 ด้าน คือ (1) เป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร ของชุมชนในรอบป่าและใกล้เคียง (2) เป็นแหล่งศึกษาทางธรรมชาติของนักเรียนในรอบเขตป่า และ (3) วัดป่าที่ตั้งอยู่ในป่าดงบกเป็นแหล่งพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็น จำศีล ภาวนา ของชาวบ้านด้วย

2. แนวทางการจัดการป่า ตั้งแต่ป่าถูกบุกรุกจากนายทุน คนในชุมชนได้มีวิธีการจัดการป่าที่หลากหลาย ได้แก่ (1) การใช้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ (2) การใช้สถาบันทางศาสนา (3) การใช้สถาบันพระมหากษัตริย์ (4) การใช้องค์กรชุมชน (5) การใช้ข้อตกลงร่วมกัน และ (6) การใช้กฎหมายบ้านเมือง

3. ด้านปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการป่า พบว่า มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้ (1) ผู้นำชุมชน ที่ต้องเป็นผู้ริเริ่ม (2) คนในชุมชน ต้องให้ความร่วมมือ มองเห็นเป้าหมายเดียวกัน (3) หน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ที่ต้องเป็นที่พึ่งให้คณะกรรมการสองด้าน คือ ที่พึ่งด้านกฎหมาย กับที่พึ่งด้านเครื่องมือ เอกสารวิชาการ (4) หน่วยงานราชการในชุมชน และ (5) ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน

4. ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการป่า พบว่า ป่าดงบกมีสภาพปัญหา ดังนี้ (1) ปัญหาจากการใช้ทรัพยากรจากป่ามากเกินไป จนป่าไม้มีโอกาสฟื้นตัว (2) ปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อเป็นที่ทำกิน เนื่องจากการเพิ่มของประชากร ที่จำเป็นต้องหาแหล่งอาหารเพิ่ม (3) ปัญหาการไม่เคารพกฎหมาย ทั้งกฎหมายบ้านเมือง และระเบียบข้อบังคับของป่าที่ชุมชนได้วางไว้ และ (4) การขาดงบประมาณในการดำเนินการ

2. ความสำคัญและที่มาของปัญหา

สำหรับวิถีชีวิตของคนอีสานผูกพันกับป่ามาโดยตลอดมีการใช้ประโยชน์จากป่า เป็นคลังของอาหารและยาสมุนไพรที่สำคัญในการดำรงชีวิต แต่นโยบายของรัฐมีการให้สัมปทานป่าไม้ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ทั้งการสร้างเขื่อน ถนน การปลูกพืชพาณิชย์ เพื่อเป็นสินค้าส่งออกตลาดต่างประเทศ การแสวงหาพื้นที่เพื่อการเพาะปลูกพืชพาณิชย์ตามกระแสการพัฒนา เช่น ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง ยางพารา เป็นต้น ทำให้พื้นที่ป่าที่มีอยู่ได้ลดปริมาณลงอย่างรวดเร็ว จากการบุกรุกทำลายป่าเพื่อประโยชน์ดังกล่าว มีผลทำให้ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ แห้งแล้ง น้ำท่วม ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ ชาวบ้านภาคอีสานแม้ได้มีการหักล้างถางป่าเพื่อการเพาะปลูกจำนวนมากแล้วก็ตาม แต่ยังมีชาวบ้านบางส่วนที่ยังยึดมั่นประเพณีดั้งเดิมและกฎเกณฑ์ของสังคมที่เคารพในธรรมชาตินำมาใช้ในการดูแลรักษาพื้นที่ป่า จะเห็นได้จากวิถีชีวิตของชาวบ้านได้มีการแบ่งพื้นที่สำหรับตั้งบ้านเรือน พื้นที่ป่าและวัดป่า พื้นที่ดอนปู่ตา และพื้นที่ป่าช้าของหมู่บ้านเพื่อการอนุรักษ์ป่าและชุมชนไว้อาศัยใช้ประโยชน์ต่างๆ จากป่าเหล่านี้

ป่าชุมชนเกิดจากการริเริ่มดำเนินการของคน 2 กลุ่ม กลุ่มแรก เป็นการดำเนินงานโดยการริเริ่มและพัฒนาโดยชุมชนเอง การรักษาพื้นที่ป่าเพื่อประโยชน์แก่ชุมชนในท้องถิ่นของตนในลักษณะต่างๆ กลุ่มที่สอง เป็นการดำเนินงานที่ริเริ่มโดยหน่วยงานภายนอกต่างๆ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชนที่ได้ตระหนักถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรป่า โดยการจัดให้มีโครงการ กิจกรรม เพื่อปลูกและรักษาป่าให้เป็นแหล่งทรัพยากรของชุมชนนั้นๆ

สำหรับการจัดการป่าชุมชนเกิดขึ้นเนื่องจากชาวบ้านในชุมชนที่เห็นความสำคัญของป่าที่สามารถให้ประโยชน์แก่ชุมชนได้ในด้านปัจจัยสี่และอาศัยผลผลิตจากป่าเพื่อไปยังชีพ ปัจจุบันป่าชุมชนภาคอีสานกำลังลดลงทั้งขนาดของพื้นที่และความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นเพื่อเป็นการอนุรักษ์หรือการจัดการป่าชุมชนให้คงอยู่นั้นซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตตามแบบอย่าง

จารีตประเพณีอีสานดำเนินการโดยสมาชิกในชุมชนร่วมกันเป็นเจ้าของเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อการดำรงชีวิตอย่างประหยัด คอยดูแลไม่ให้สมาชิกในชุมชนและนอกชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าอย่างฟุ่มเฟือยจนเป็นการทำลายทรัพยากรป่าไม้

จังหวัดมหาสารคามเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่ป่าไม้น้อยที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ป่าชุมชนโคกใหญ่ เป็นป่าที่เหลือไม้ก็แห้งของจังหวัดอยู่โดยมีพื้นที่ประมาณ 4,000 ไร่ จัดอยู่ในประเภทป่าโคกหรือป่าเต็งรังชาวบ้านที่อาศัยอยู่โดยรอบพื้นที่ป่า ได้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนโคกใหญ่ในการดำรงชีวิต ป่าชุมชนแห่งนี้ถือว่าเป็นผืนป่าที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อจังหวัดมหาสารคาม แต่ในปัจจุบันพื้นที่ป่าได้ลดจำนวนลงมาก ซึ่งเกิดจากการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าเพื่อการเพาะปลูก ชาวบ้านบางคนใช้วิธีการค่อยๆ ขยายพื้นที่เพาะปลูกเข้าไปในผืนป่า จึงทำให้เกิดกลุ่มของชาวบ้านเข้าไปดูแลจัดการ ในส่วนของพื้นที่ป่าที่เหลืออยู่เพื่อการอนุรักษ์ผืนป่าโดยภูมิปัญญาของชาวบ้าน โดยอาศัยมีความเชื่อเรื่องผี ความศรัทธาในพระพุทธศาสนา เช่น การบวชต้นไม้และการจัดตั้งคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนโคกใหญ่ มีการตั้งกฎกติกา ในการเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่า

จากการที่คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ป่าชุมชนโคกใหญ่อย่างต่อเนื่องมาหลายปี โดยการนำโครงการสร้างจิตสำนึกและความตระหนักต่อการรักษาทรัพยากรป่าไม้ไปจัดกิจกรรม โดยร่วมมือกันระหว่างชุมชนคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนโคกใหญ่ คณาจารย์และนักศึกษาสาขาวิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม ซึ่งกิจกรรมที่จัดทำส่วนใหญ่จะเป็นการให้ความรู้และสร้างจิตสำนึกแต่ยังไม่ได้เจาะลึกในรายละเอียดของการจัดการป่าชุมชนโดยชาวบ้าน ดังนั้นงานวิจัยในเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านกับการจัดการป่าชุมชนโคกใหญ่จึงเป็นโครงการที่จะนำขบวนการในการจัดการป่าโดยภูมิปัญญาชาวบ้านในมิติต่างๆ เช่น ความเชื่อเรื่องผี (ผีปู่ตา ผีประจำต้นไม้) ความศรัทธาในพระพุทธศาสนา (การบวชต้นไม้) ความเคารพผู้อาวุโสในหมู่บ้าน เป็นต้น ภูมิปัญญาของชาวบ้านที่มีและปฏิบัติสืบต่อกันมายาวนาน เหล่านี้จะเป็นกุศโลบายในการช่วยพิทักษ์รักษาป่าเอาไว้ นอกเหนือจากจากโครงการของภาครัฐที่เข้าไปช่วยดูแลทรัพยากรป่าไม้ นอกจากนั้นการที่ทุกคนในทุกภาคส่วนของชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาผืนป่านี้จะได้ช่วยกันระดมความคิดเพื่อที่จะได้มาซึ่งนวัตกรรมที่จะถูกนำมาใช้เป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญในการดูแลรักษาป่าชุมชนโคกใหญ่แห่งนี้ให้คงอยู่อย่างยาวนาน

3. วัตถุประสงค์และขอบเขตการวิจัย

1. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้าน ต่อขบวนการจัดการป่าชุมชนโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม
2. เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้ที่ได้มาจากภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการป่าไม้ให้ได้มาซึ่งนวัตกรรมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกใหญ่

4. วิธีดำเนินการวิจัยโดยสรุปทฤษฎี

กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

การศึกษาในครั้งนี้กำหนดพื้นที่ในการศึกษาเป็นหมู่บ้านซึ่งจำแนกตามการแบ่งเขตการปกครองของกระทรวงมหาดไทย ใน 5 ตำบล ได้แก่ ตำบลดงใหญ่ ตำบลแคน ตำบลโคกสีทองหลวง ตำบลบ้านหวาย ตำบลหนองแสง อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม

4.1 ประชากร

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาค้างนี้ ได้แก่ หัวหน้าครัวเรือน ใน 5 ตำบล ได้แก่ ตำบลดงใหญ่ ตำบลแคน ตำบลโคกสีทองหลวง ตำบลบ้านหวาย ตำบลหนองแสง อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม จำนวน 1,414 ครัวเรือน

4.2 กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาค้างนี้ ได้แก่ หัวหน้าครัวเรือน จำนวน 1,414 ครัวเรือน ใน 14 หมู่บ้าน 5 ตำบล ได้แก่

ตำบลดงใหญ่ มี 2 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 7 บ้านดอนเจริญ และ หมู่ที่ 12 บ้านดอนหัน

ตำบลแคน มี 6 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 2 บ้านคำแย หมู่ที่ 3 บ้านเวงชัย หมู่ที่ 4 บ้านหนองโจด หมู่ที่ 5 บ้านโคกกลาง หมู่ที่ 6 บ้านเขวาสือ และ หมู่ที่ 16 บ้านโคกสะอาด

ตำบลโคกสีทองหลวง มี 2 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 6 บ้านโคกแปะ และ หมู่ที่ 7 บ้านบูรพาพัฒนา

ตำบลบ้านหวาย มี 2 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 9 บ้านหนองมะแซว และ หมู่ที่ 10 บ้านหนองโง้ง

ตำบลหนองแสง มี 2 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 15 บ้านโสกยาง และ หมู่ที่ 16 บ้านหนองเดิน

กำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างใช้วิธีคำนวณของ Taro Yamanae และสุ่มกลุ่มตัวอย่างง่าย

4.3 ระยะเวลาดำเนินการ

ดำเนินการในระหว่างเดือนตุลาคม 2554 - มีนาคม 2555 รวมระยะเวลา 6 เดือน

5. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ทราบถึงภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่ใช้ในการจัดการป่าชุมชนโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม
2. สามารถนำภูมิปัญญาชาวบ้านที่ใช้การจัดการป่าชุมชนโคกใหญ่นำมาสร้างเป็นสื่อนวัตกรรมได้